

הקושי לחזור

מיכל בן-נפתלי חוזרת אל מאמרה "וזה לא: הערות אחדות על פוסטמודרניזם בצרפת והערה אחת עלינו" (גיליון 11, 1997)

הקושי להתייציב מול הבקשה לחזור, להיענות להזמנה לחזור לאחור. הקושי להיענות להזמנה לחזור לטקסט, לא להתחקות על אפיזודה מסוימת בעבר ולשרטט בדיעבד את קווי המתאר שלה, להיזכר בה ולהמציאה מחדש במובן מה, במרווח הבלתי נמנע בין זיכרון לבדיה שכתובת ממואר עשויה לפעור. הקושי לחזור לטקסט כתוב, טקסט שהועדתי לפרסום בכתב העת הזה לפני כעשרים שנה, טקסט שהופיע בו ושמור בארכיונו.

אבל מדוע? מה הופך את ההזמנה הזאת למורכבת? המענה לשאלה אינו שייך לאזורי החרטה, או התשובה, או הקונוורסיה, כלומר לאזורי הזהות המפורקת והמפוכררת. המענה אינו נעוץ במרחק בלתי עביר, כביכול, בין מוקדם למאוחר. הקושי לחזור אף אינו קשור בפערים צפויים, שכיחים, בין עידן התמימות לבין פיכחון הנרכש בשנות עמל. הקושי כרוך דווקא בהכרה שאותן שאלות, אותם מוטיבים, אותם נושאים, ולפעמים גם אותן דמויות מזוירות ומינוריות חוזרים ואולי נכפים לחזור ולקרוא לי; בהכרה שעודני חתומה על הטקסט ושהוא מהווה במידה רבה מיפוי ראשוני של טריטוריה, סימני דרך שבהם הייתי עתידה לבקר, וממילא סימנים למה שלא הבחנתי בו, למה שלא אזהה גם להבא. מניין אפוא הקושי, מניין תחושת הזרות המאיימת ההופכת את הטקסט ההוא, חרף תכניו המוכרים, לכתב חידה העומד כעת כחיץ ביני לביני? כאילו כדי לחזור עליי לעקוף את הטקסט ההוא, לא לפגוש בו, או שמא להתאמץ לקרוא בו ולבקש להבין את הרתיעה שמעוררת דווקא היכולת לזהות רציפות כה מובהקת.

כן, זו כתיבה צעירה, קולחת, תנופה של אנרגיה ויטלית הניחנת בעליצות לשמה שאין לה כל זיקה צורנית לתוכני הטקסט, עליצות הגילוי המאפיינת את אותו רגע פוטנטי-לכאורה של שיטפון אינטלקטואלי ורגשי שכל ספרות, הגותית ובדייונית, עשויה לעורר בלב תהליך החניכה; תשוקת הגילוי המייצרת כמעט בעת ובעונה אחת אילמות ותחושת הקלה הגוררת בתורה עודפות מילולית ודהירה חפוזה בטקסט באין אורך רוח, בשכנוע שעדיין

אינו מסוגל לנהל באמת משא ומתן נוקב עם הדברים, שנוגע בשאלות קיומיות אבל גם עוקף אותן במובן מה, שיודע עליהן הכול ולא כלום. תעוזתן של המילים המשוריינות שאין לה דבר וחצי דבר עם אומץ, שאינה מסוגלת למרחק, לאיפוק, לויתור, לחיתוך, למחיקה. אני מנסה להבין מה הייתה אז המשמעות של כתיבה כזאת עבורי. אני מנסה להבין משהו החורג משחזור ההקשר וממה שהביא את עורך תיאוריה וביקורת באותה השעה, עדי אופיר, לפרסם את המאמר, שמבחינה אחרת התיישב עם סדר היום האקדמי-פוליטי של כתב העת במובן הרחב. אני מנסה להבין משהו הקשור בתביעה פרטית, ובשאלה מה העיר אותה ומה האיצ אותה ומה ציווה עליה. האם הייתי מודעת למצולות שמהן נדלו השאלות בעת ההיא? מה הפך את המאמר למסווה לטקסט אחר שאותו לא יכולתי בשום אופן לדובב? ובכל זאת, במשפטים ספורים, מה היו הנסיבות החיצוניות של הכתיבה? הוויכוח האקדמי והציבורי על ערכה האפיסטמולוגי, האתי והפוליטי של ההגות הפוסטמודרנית, והניסיון שלי – שהיה לו, לפיכך, גם היבט פולמוסי (שהוא חלק אינטגרלי מאותה עליצות) – לצייר דיוקן בין-דורי רוחני ואפקטיבי של כמה הוגים צרפתיים שכתבתם הפעילה עבורי את המתח בין שיח ההחלמה המודרניסטי לשיח המלנכולי הפוסטמודרני, המסרב לריפוי. "פוסטמודרניזם הוא עבודת אבל נמשכת וציווי על אבל", כתבתי במאמר (עמ' 50). אני שולפת את המשפט הזה לא מפני שהוא זוהר, רחוק מזה, אלא כדי לסמן את האזורים שנעתי בתוכם.

בהקשר הזה ראוי להביא בחשבון מחסור גמור באותה השעה בתרגומים לעברית של כתבי פוקו, דרידה או ליוטאר, ואפילו של כתבי ריקר או לוינס (המאמר נכתב לפני היווסדה של סדרת "הצרפתים" על ידי אריאלה אזולאי ועדי אופיר בהוצאת הקיבוץ המאוחד, ולפני הקמתה של הוצאת הספרים רסלינג על ידי יצחק בנימיני ועידן צבעוני); באוניברסיטה העברית כמעט לא נלמדו קורסים על ההגות הצרפתית אחרי סארטר. כשביקשתי ללמד, עם שובי מלימודי הדוקטורט ב-1995, קורס על לוינס ודרידה ולפתוח אותו בפני תלמידי פילוסופיה, ראש החוג דאז התנגדה נמרצות וניאותה רק לאחר שדיברתי על ליבה. תיאוריה וביקורת נמנה עם האכסניות היחידות שאירחו את הדברים האלה. כתבי עת אחרים, להוציא את רסלינג ופולסטיקה, דחו אותם לאלתר. למעשה, חלק מהשאלות שהצגתי בסוף המאמר (עמ' 54-55), הנוגעות "אלינו", עומד בתוקפו, עדיין. ההתקבלות של הגותו של דרידה, גם אם התרחבה והעמיקה (תריסר ספרים של דרידה תורגמו עד כה לעברית, יותר מכל הוגה צרפתי אחר), נותרה בשולי השיח האקדמי. עבורי הוא היה ונותר המורה המכריע.

מעולם לא נמשכתי למעוף התיאוריה, גם לא לתסיסה הבועטת של מה שמכנים שיח ביקורתי. מעולם לא רציתי "לעשות שרידים" בדיבור או בכתיבה. כמובן, לא מפני שלא הכרתי בחשיבותם ובאי-נמנעותם של מצעים תיאורטיים שכל כתיבה מניחה או נשענת עליהם במובלע או במפורש, הכרוכים מניה וביה בחוסר הסכמה, בשאלות או בספקות שיש בהם משום הבעת ביקורת על עמדות אחרות וניסיון לשנות או לתקן. אבל מעולם לא רציתי

"לעשות תיאוריה" וגם לא לעסוק בביקורת. ביקשתי קודם כול לבקר אצל טקסטים, במחיר ההחלשה הנובע מההתחככות המתארכת באזורי הפאתוס והאפקט של הכתבים שבהם קראתי. בסופו של דבר, כדי להיחלץ מן הזהות התיאורטית-ביקורתית סימנתי לעצמי את נתיבן של נשים שפרשו משיירת הסוציאליזציה ושלא היה אפשר לכנסן ולבטאן באמצעות מושגים נתונים. אני אומרת "כדי" כאילו התקיימו כאן באמת יחסי סיבה ותולדה. אבל לאמיתו של דבר, כל זה פשוט קרה.

האם אני יכולה לדמיין את זו שכתבה את הטקסט ההוא, את הטקסטים האלה (היו אחרים)? אילו שאלות הציגה לעצמה? מאיפה כתבה (פיזית, חזרתית לדירה ההיא לפני כמה חודשים, במהלך סוכות; דפקתי בדלת, נכנסתי לרגע. אותה דירה, אותם קירות, אותה מרפסת עירומה. ההזמנה של איתן ברייטסוף הגיעה במובן זה בעתה מדי, מביכה בהיותה מדויקת מדי, כמו הוכרעה מראש)? ומה חיבר עבודה בין רעיון אחד לאחר, חיבור שמנקודת מבטי היום חושף דווקא מלאכת איחוי מגושמת בין חוליית דיון אחת לאחרת? אני רואה היטב, כפי שעולה מן השחזור הלקוני הזה, את המקומות שבהם עולה העניין הגובר שלי באפקט החבוי לעיתים בטקסטים דיסקורסיביים, במה שקראתי לו "משחק הדמעות" הפוסטמודרני. הוא מתפרץ לפעמים באמצעות ציטוט (יונה וולך, מריה טורוק וניקולס אברהם), או אתנחתא ספק קומית (סבתי), או במוטו משיחת טלפון עם כריסטוף שמיט, שאמר לי: "דקונסטרוקציה היא בשביל אנשים שאוכלים את עצמם".

ברגעים האלה נגלה מעין מאבק בין הסובייקט שאמור לדעת לבין הסובייקט שאי אפשר להניח את דעתו, סובייקט שמתרושש מדעת. אבל על פי רוב אין גוף. זוהי כתיבה ללא גוף. הנתק בין המילים לגוף הוא שגורם להן להתרבות, הוא שמביא את הכותבת לגדוש מילים כדי לסתום חור שאין בידה לסתום אותו – אבל באותה העת גם לא להישיר אליו מבט ולהיות יכולה לאמץ כתיבה מסאית במלוא התוקף שמונע, ולימים וירג'יניה וולף, העניקו לז'אנר-לא-ז'אנר הזה, האמור לשאת את מסת ההתנסות בגוף הראשון החווה, החושב והמתעד. לכתוב באותה השעה פירושו היה בשבילי להיות אישה ללא גוף. זו הייתה המשמעות, זה היה הציווי, שאני מקבלת עליו, כמובן, אחריות מלאה. אני מניחה שפה ושם זיהו את מה שעשיתי במונחי "כתיבה נשית". מטבע הלשון הזה מעולם לא דיבר אליי, וגם לא הדריך את בחירותיי במודע, גם כשמרגע מסוים ואילך התחלתי לכתוב על דמויות נשים. אבל מה שהמבט הרטרופקטיבי קולט עד פחד היא אותה חניכה, חניכה שאפשר לומר בהחלט שהיא חניכה נשית, ושכמעט לא היה אפשר שלא לעבור דרכה. האם יש קיצורי דרך לנשים הצעירות כיום, מעבר למלאכה ההכרחית כדי לזקק בסופו של דבר קול עצמאי שיאמר דבר מה שאינו רק פרפרזה משוכללת יותר או פחות על מה שאחרים ואחרות כבר היטיבו לומר? אני שואלת את עצמי אם "אנחנו", מרובות פנים ככל שהיינו, מילאנו את החובה הבינ-דורית שלנו ועזרנו להן להתקרב אל עצמן יותר מכפי שיכולנו אנו להגיע אל עצמנו. נדמה לי שכן.

הקושי להיענות לבקשה לחזור אינו קשור אפוא בדעת, גם אם מטבע הדברים השנים שחלפו עידנו אותה ועזרו לי לנסחה אחרת. הקושי הוא לחזור לאותו מקום שכעת נראה לי נטוש מחיים, כתוב על ידי אישה צעירה שנפקדה מכתובה שבה לכאורה נכחה במלואה. בנימין, במסה על פרוסט, כתב כי לאמיתו של דבר אנחנו מזדקנים מפני שאיננו מסוגלים לחיות את מלוא החיים, לחיות בפועל את מה שמועיד לנו מלידתנו הפוטנציאל שלנו לחויה. איננו מזדקנים מפני שאנחנו מותשים מן החיים, אלא מפני שאנחנו עצלים מכדי לחיותם. משום כך אנחנו מנושלים מחיינו ומזיכרונותינו. כלשונו: "בעקבות הזמן האבוד הוא הניסיון הבלתי פוסק להטעין חיים שלמים במרב הערנות. לא על דרך ההגות – דרכו של פרוסט היא ההמחשה. הוא חדרור כולו באמת שלכולנו אין זמן לחיות את הדרמות האמיתיות של הקיום שנועדו לנו. זה הדבר המקפיץ עלינו זקנה, ורק זה. הקמטים והקפלים בפנים הם רישומיהם של התאוות הגדולות, של החטאים, של ההתוודעויות שהקישו על דלתנו – אך אנו, בעלי הבית, לא היינו בבית".¹

1 ולטר בנימין, "לדיוקנו של פרוסט", הרהורים (מבחר כתבים, ב), מגרמנית דוד זינגר, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1996, עמ' 214.